

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд, озаглавен "Амулетните свитъци тип "Абагар" в печатната традиция на южните славяни 16-18 век", подготвен от **Бояна Стефанова Минчева** с научен консултант проф. дфн Боряна Христова, за присъждане на **образователната и научна степен "доктор"** по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Книгознани, библиотекознание, библиография)

Подготвила становището: проф. дфн Анка Атанасова Гергова

В съответствие с моите компетенции ще се постарая в становището си да открия **приносът на дисертацията по отношение общата история на книгата**, огледало на човешкото битие и на общностите от хора от различните епохи на културно развитие. То е проследено през призмата на едно екзотично, според съвременните възгледи, явление, каквото са амулетите.

Бояна Минчева замисля труда си в широки съдържателни, хронологични и териториални граници, което показва неговата първа глава, озаглавена "Амулетният свитък в световната история". Тя започва с историческа "сонда", спускаща се в далечната древност на египтяни, евреи и римляни. Създаваните от тях носители на свръхсили е обусловено от изначалния човешки страх от зли сили, бедствия, смъртна заплаха, появяващи се както в житейски обстоятелства, така и в ирационалната среда на въображението. Имената на тези предмети-артефакти, назовавани "амулети" и "талисмани", са тълкувани на различни езици със смислите: предпазващи (от смърт, болести), защита от зли сили чрез заклинания и лекуващи. Цитирано е и до съвременността възприеманото определение на амулет, дадено от Плиний Стари (23-79 г.сл.Хр.): "магически обекти, носени до тялото с очакване на свръхестествена защита...".

В дисертационното изложение се преминава към онзи исторически етап, наричан днес "преход от Античност към Средновековие", при който от многообразно идолопоклоничество се преминава към монотеистична религия, от магически практики към вяра в единоначалния Бог, вездесъщ за човешките съдбини. С въвеждане на християнството като официална религия през 4 век от Константин Велики, оглавил Византия в периода 306-337 г., се определят каноничните (свещените, библейските) книги, чиито текстове са установени от апостолите и от църковните отци. Първият

техен списък изработва историографът Евсевий Кесарийски (260-340), оказал силно влияние върху императора и поддържал неговия авторитет до кончината си. Името му придобива известност и с откритието на сирийски документ в Едески архив, свидетелстващ за разменените писма между владетеля Авгар и Исус Христос. Първия вселенски събор в Никея през 325 г. определя текстовете, противоречащи на каноничните, като "допустими" и "отречени". Последните принадлежат на апокрифната (тайна, лъжовна, еретическа) литература. Тя е назована "апокрифна".

Августин Блажени (354-430), определен от руския енциклопедичен речник "Християнство" (1993) като "най-величав между отците на древната Църква в християнския Запад", дава на католицизма всичко, което му е било необходимо за по-нататъшно развитие на догматиката, църковната организация, право и дисциплина. Наред с това в него остават следвани по-свободни от вероизповедната доктрина общохристиянски идеи, чувства и копнежи. Следвайки христовите завети, Августин Блажени води борба с езичеството, суеверията, идолопоклонството и изисква категорична забрана срещу носенето на амулети. В последвалото разискване, насочено към амулетните текстове като обект на цензура (4-7 век), са набелязани: намесата на църквата чрез вселенските събори в изработването на списъци за забранени книги; богословските трактати на Псевдо-Дионисий Ареопасит "За божествените имена", "За небесната йерархия" и "За църковната йерархия", основа на стройна система от виждания и понятия за божественото, градивен фундамент на християнската доктрина; символните "репери" на християнската теология и догматика: чудото, опосредствано от светците и ангелите; преклонението пред мощите на канонизираните, прославата им в записани молитви, библейски откъси, тропари и кондаци, изображенията на светци, икони с апотропейна мощ; възгледите на папата Григорей I Велики Двоеслов (от 590-604 г.) са пряко въздействащи върху сетивността на вярващите, повлияват за онародняване на християнската религия, която "издига народните представи за помощ от небесните сили в ранг на развито теологично вероучение", според оценката на вещия руски медиевист Сергей Аверинцев. Заключението на Бояна Минчева гласи, че "компромисната политика, подкрепена с благословен от позициите на папската власт инструментариум за израз на почит към светците, регламентират и устойчивото присъствие на текстовите амулети в лоното на християнската църква" (с. 20). По мое мнение такова лаконично, но концептуално, терминологично коректно и логически издържано изложение за ранното разпространение на християнството, има висока стойност за разбирането, преподаването и усвояването на знания за писмените

комуникации в периода на преход от антична към средновековна менталност и поведение на европейското общество.

Най-вероятно, за да се приближи до поставената дисертационна тема, Бояна Минчева насочва погледа си към "текстовите амулети и църковната цензура в славянския свят (9-15 век)". В този подраздел на първа глава конспективното изложение започва с българския 9 век, когато държавата ни официално приема християнството, определяно като религия на словото. Като стройна богословско-философска система, за разлика от езическите вярвания и обреди, то изисква по-висок интелект от своите поклонници. Именно затова азбуките неизменно идват с него, затова новопокръстената българска държавност радушно приема ученици на светите братя Кирил и Методий, носещи изобретената и наложена от тях писменост, тачена и до днес. Възприетата кирилометодиева глаголица и нейното "доустроение" кирилицата, разбираеми езиково за пасамите, стават основа за нова и трайно доказана традиция в еволюцията на книжовността, разпространена на Изток и в югозападноевропейски територии на Балканите. Въмквам това разсъждение, тъй като в бъдеща преработка и издаване на дисертационното изложение то заслужава внимание.

Бояна Минчева подчертава ролята на славянските индекси за забранените книги. Те са посочвани в: първия Симеонов (Светославов Изборник) от 1073 г.; "Тактикон", създаден през 11 век от Никон Черногорец, преведен на границата между 13 и 14 век; Погодиновия номоканон от 14 век; Киприяновия индекс от началото на 15 век, където са вписани гадателните книги съответстващи на еретически обичаи, амулетни свитъци с молитви и обичаи. Причините за липсата на по-късни списъци на забранени книги за южното славянство и православието на Балканите се коренят в променената в резултат на османското нашествие обстановка, когато църквите се стремят не толкова да съблюдават каноничността, колкото да съхранят народностните идентичности. По това време - 17-19 в., духовенството създава народна книжнина, включително и текстови амулети.

Съвсем ралично в същия период е отношението на християнската църква и европейската философия към амулетите с писмени текстове - налице е както отхвърлянето им, така и частичното им приемане, но при условие да носят вяра в свещеното писание (подраздел 1.4, с. 21-23).

Струва ми се, че в дисертацията са пропуснати възможностите да се коментират генералните промени в европейските общества, които карат историците да ги определят като начало на "Новото време". Отбелязано е само изобретяването на

книгопечатна технология от Гутенберг, която "повишава грамотността" според Бояна Минчева, но нейното значение като решаващ стимулатор за разгръщане на обществените комуникации още с непознатата дотогава екземплярност на инкунабулите до 1500 г., с възникването на периодичните издания през 17 век, с разрастването на просвещенското движение, умножило училищата и учебните издания. В същото време книгопечатането е negliжирано и забранено в пределите на Османската империя, разширила териториите си в европейския Югоизток.

Промените в Европа обаче са далеч по-значителни:

- Великите географски открития, последвани от колониални завоевания на "нови" земи, отприщват движението на хора към тях, размяната на продукти-стоки двупосочно - внос на Европа от суровини, износ от нея на манифактурни изделия. Ако първоначално този стремеж е ръководен от Испания и Нидерландия, а по-късно водещи са Франция и Англия, то всички те се превръщат в европейски икономически и културен авангард;

- Движението Реформация, разгърнало се в Централна Европа през 16 век, ерозира силната католическа власт и води към конфесионална секуларизация на християнската религия. Печатната протестантска пропаганда чрез т.нар. "малка литература" увеличава тиражността на изданията, а за овладяването на свещения библейски текст съдейства проповядването му на говоримите езици;

- Историците на науката сочат 16 и 17 векове като времена на нейния първи подем, главно в областта на астрономията, математиката, естествознанието. Постиженията на тези науки "отекват" във философията, обогатила се методологически чрез трудовете на Фр. Бейкън, Томас Хобс, Рене Декарт, Бенедикт Спиноза;

- За културния живот на Европа е характерно не само оживяването на идейно-мисловни дирения, но и противодействията срещу тях, осъществени институционално чрез цензура: на църковната власт, често съгласувана със светската; на католицизма, но и на протестантството.

Разбираемо е, че в дисертационното изложение Бояна Минчева се втренчва в амулетите, но посочените по-горе от мен обстоятелства биха могли да се припомнят като контекст, разширяващ обзримостта на книжовните проявления.

Ако до подраздел 1.5 от първа глава на дисертацията изложението поставя акцент на историческата ретроспекция на амулетните практики, то останалите подраздели разумно коментират **методологическите основания и методическите подходи, проектирани в труда като цяло.** Разгледано е в културно-антропологичен,

фолкористичен и богословски аспект съотношението между официално и "народно християнство", което се проявява и чрез предметите - артефакти, назовавани "амулет". Набелязват се методическите ориентации, даващи сведения за жанровете предшественици и носителите на текстове, влизащи в състава на южнославянските Абагари. Това са: "Livres d'heures" в Западна Европа; южнославянски палеотипи или първопечатни издания, носещи белези на народната книжнина - псалтирът с последование месецослов, съдържащ памети на светци в календарната последователност на църковната година, молитвени текстове, предназначени за денонощния богослужебен кръг и влизащи в състава на Часослова; сборници за пътници, славянски вариант на Livres d'heures; празничният миней, октоихът и триодът, изграждащи богослужебния набор от заглавия, необходими на църковната обредност; "Малая подорожная книжица" - сбор от книжки, подчинени на християнската догматика и свързани с частната и обща богослужебна практика; католическата пропаганда сред южните славяни - Ritual Rimski като основа на българския "Абагар".

Систематизирането на класификациите за текстовите амулети (подраздел 1.7) насочва Бояна Минчева да заключи, че няма универсално възприет модел за тяхното разглеждане, а в зависимост от особеностите на изворовите материали могат да се извеждат специфични характеристики за съпоставка и да се направи сравнителен научен анализ.

Дисертантката има добре осмислен предварителен проект за своя цялостен труд. Благодарение на своята библиографска и археографска ерудираност в негова полза тя привлича значителен брой и разнородни по националност и по научни интереси учени не само от миналото, но и от най-ново време. Това е показано в многочислените цитирания на публикации, разположени на всяка страница долу под линия. Цялата втора глава "Амулетите с писан текст в научната литература" (с. 57-105) представлява изчерпателен и образцово рефериран обзор на научните разработки върху този род паметници, принадлежащи на световното културно наследство, но незаслужено пренебрегвани и останали извън обсега на изследователските интереси до началото на 20 в. По-късните разраснали се библиотечни колекции предоставят възможност за задоволяване на разнородни научни интереси, докато в края на миналия век са предлагани и систематизирани трудове върху текстовите амулети, основа на сравнителни изследвания, включително и настоящето.

Самостоятелно приносно значение има детайлно изработения справочен апарат на дисертационния труд: общата библиография към него обхваща описанията на 177

публикации, като 36 от тях са на чужди езици, понякога с посочен електронен достъп; използваната литература включва 21 заглавия; отделно представените археографски описи, библиографии и издания на Абагари са 20; изворовите материали са 49 на брой. Посочвам тази справка, защото тя свидетелства за задълбочено осмисляне на "градивото", което стои зад дисертацията и може да служи за образец на други последващи подобни разработки.

Към конкретно аналитико-сравнително изложение Бояна Минчева пристъпва със **сериозна предварителна информираност** по отношение на южнославянските абагари, обект на изследване от славистиката. Първо библиографиран измежду тях е "Абагар" на Филип Станиславов, носещ характеристиките на книжовен паметник и повече от 200 години интригувал изследователите. Печатните южнославянски абагари, подредени във възходящ хронологичен ред според тяхната поява, Б. Минчева представя така:

- Люблянски плочи - 16-17 век;
- "Абагар" на Ф. Станиславов - 1651 г.;
- Белградски (Банялучки) абагар - края на 17 век;
- Загребски абагар - края на 17 в.;
- Абагар на Стефан Ликич (I) - 1747 г.;
- Абагар на Стефан Лици (II) - 1747 г..

След това тя следва своя проект, който изисква изясняване на въпросите за авторството и разпространението на съответните паметници. Особено изчерпателно и емоционално тя представя биографията на епископ Филип Станиславов и послеслова на неговия "Абагар". За сръбските абагари сведенията относно създателите им са оскъдни или липсват. Посочено е, че поп Стефан Ликич оставя дърворезбени икони, предназначени за отпечатване на щампи, някои подписани, други анонимни. Авторът на потъналия в неизвестност абагар на поп Илия Видранович, живял през 17 век в Сърбия или Хърватска, а неговото творение е много вероятно подобно на Люблянските плочи, което означава, че е следвана обща традиция.

Колкото до потребителите на абагари, то южнославянските, открити на териториите на днешна Сърбия, Босна и Херцеговина и Словения, те принадлежат на православния свят, дори без териториалното ограничение - Балканския полуостров. Абагарът на Филип Станиславов е различен с ориентацията да проповядва католицизма и въпреки, че е подарен на целия български народ, неговото директно предназначение е павликянското население. Този факт кара Бояна Минчева да изясни особеностите на техните вярвания, бит, обичаи, добре познати на самия католически епископ, българин

по произход, който е придобил висока религиозна и светска образование, но себеподдадено работи като богослужител, учител и духовен водач по родните земи.

Ядро на дисертационния труд и личен авторов принос представляват задълбочените аналитико-фактологични анализи на южнославянските абагари: поотделно за всеки от тях и като съвкупност; по отношение на текстовата им същност (в трета глава апокифна и залкинателна, в четвърта глава канонична) и на равностойният по значимост изобразителен материал (в пета глава - образите на светци и религиозни сцени). Логично и с промислена логика на изложението, с изключително старание, достигащо до скрупулъзност, Бояна Минчева навлиза в "тъканта" на наблюдаваните обекти. Те са обгледани сравнително, като широко са ползвани съпроводителни цитирания в оригинала и онагледявания с ксерокопирани извадки. "Впрегнати" са и мисловност, и въображение - качества, завидни за всеки творец. Не бих привеждала аргументи за тези си твърдения, тъй като по-тясно в областта профилираните членове на журито насочват вниманието си в тази посока.

Изтъкнатите дотук в становището ми приноси на дисертационния труд ме убеждават да препоръчам той да бъде издаден като цяло и/или с откъси от него. Уместно е според мен авторката да подбере кои части да се публикуват на чужди езици - славянски, международно разпространени. По този начин ще бъдат широко известени на световната научна общност нейните нови идеи, ще се обогатява фактологично проблематиката по темата. Гаранция за успех на досегашните и на бъдещите публикации на Бояна Минчева е нейния **изискан стил на изложение**.

Накрая ще си позволя да споделя впечатления от личностните проявления на дисертантката Бояна Минчева. Дългогодишните ми наблюдения на библиотечно-информационната общност и на свързаните с нея професии ми позволяват да твърдя, че тя се откроява с ценни човешки качества и научни достойнства. Генетично заложеният ѝ интерес и образованието ѝ в областта на българистично-филологическата проблематика я правят трайно привързана към тази утвърдена в България традиция. Съществена роля за нейното осмисляне има Националната библиотека "Св. св. Кирил и Методий" (НБКМ), където от 1985 до 1995 г. работи като библиотекарка в отделите "Организация и координация" и "Административен", от 1995 до 2012 г. като архивист в отдел "Ръкописи и старопечатни книги", за да стане през последната година "Асистент" и от май 2015 г. - "главен архивист". Посоченото търпеливо-постъпателно нейно издигане в йерархията е резултат на поредица упорити допълнителни професионални квалификации и на успешно подготвени около 20 разнородни по теми и характер

публикации (техният списък е приложен в документацията по защитата). В работата ѝ от полза е, че владее писмено и говоримо руски, английски, четивно сръбски и хърватски езици, че е усвоила компютърни умения - MS Office и Интернет. Като председател на Специализирания научен съвет по библиотечно-информационни науки имах непосредствени наблюдения за нея, докато беше негова секретарка - точна и акуратна в изпълнение на задачите си, неизменно с изискано водена документация и кореспонденция с Висшата атестационна комисия. Като читателка в НБКМ винаги отзивчиво съм посрещана от всички колеги от отдела "Ръкописи и книжовно наследство", в чийто екип успешно се е вписвала Бояна Минчева със своето възпитание, висока образованост и скромност.

Заключение

Всичко изожено в становището ми дава основания безрезервно да гласувам за присъждането на образователната и научна степен "**доктор**" на **Бояна Стефанова Минчева**. Като дисертантка тя има убедителни приноси по темата "Амулетните свитьци тип "Абагар" в печатната традиция на южните славяни 16-18 век", малко и рядко разработвана така цялостно, но значима за историята на книгата и културната памет на съвременния свят.

Подготвила становището:

проф. дфн Анка Атанасова Гергова

септември 2015 г.